

Hivzi Islami*

RAZLIKE U NIVOU URBANIZACIJE IZMEĐU STANOVNIŠTVA NACIONALNOSTI KOSOVA

Urbanizacija je složen proces i ne podrazumeva samo udeo gradskog u ukupnom stanovništvu i njegovo povećanje, nego i promene ekonomskog sastava i uopšte načina života stanovništva. Posebnost Kosova u okviru Jugoslavije ogleda se u niskom nivou urbanizacije. To proizlazi iz činjenice da je ova Pokrajina ušla u period socijalističkog razvoja sa ekonomskim i društvenim stanjem koje je imala otprilike u prvim decenijama ovog veka. S druge strane, Kosovo je u prvih 25 godina posleratnog perioda, društveno neopravdano, bilo jedno od najzapostavljenih područja Jugoslavije u ukupnom pogledu. Ono je i danas najnerazvijeniji kraj u zemlji. Ukupna nerazvijenost, a naročito odsustvo industrializacije sve do 70-tih i posebno do 60-tih godina, odrazili su se u slabim promenama u teritorijalnom razmeštanju stanovništva, u manje izraženoj prostornoj, socijalnoj i profesionalnoj mobilnosti stanovništva, a to je uticalo na manju koncentraciju stanovništva i na nerazvijenost gradova i gradskog načina života.

Industrializacija i ukupni društveni razvoj Kosova u zadnjih 10-15 godina nužno su uslovlili porast nivoa urbanizacije i prostorno širenje urbanih struktura. Ali sve to treba podrazumevati u specifičnim kosovskim prilikama, jer je urbana dimenzija kosovskih gradova i urbaniziranih naselja više uslovljena demografskom osnovom nego li funkcionalnim tokovima i kompleksnom osnovom ovog procesa. Najveći broj gradskog stanovništva Pokrajine doseljen je sa sela u poslednjim godinama nešto intenzivnijeg ekonomskog i društvenog preobražanja, kada je porastao i broj gradova i funkcija u njima. Međutim, demografsku stranu urbanizacije i fizičko (morfološko) širenje gradova nije pratila i odgovarajuća funkcionalna urbanizacija, pa su se mnogi problemi gradova još više zaoštrili (nezaposlenost, nedostatak stanova, pritisak na komunalne fondove i druge prateće objekte društvenog standarda, »divlja« gradnja, socijalna dezintegracija, osećanje otuđenosti itd.). Mnoge periferije kosovskih gradova, sa znatnim brojem stanovnika, nisu uključene u društvenourbanu dinamiku gradskih centara. Ti delovi gradova uočavaju se i fizionomski.

Bilo da se problem urbanizacije Kosova shvati kao udeo gradskog u ukupnom stanovništvu i njegovo povećanje, bilo kao kompleksan proces sveopšteg razvitka, zapažaju se velike razlike između stanovništva nacionalnosti. Jer ekonomska i društvena nerazvijenost Pokrajine nije podjednako pogađala sve narodnosne zajednice, te je nivo urbanizacije, ionako nizak, bio i još uvek ostao jako diferenciran između nacionalnosti. Razlike su osobito velike između Albanaca, koji čine ogromnu većinu stanovništva Pokrajine, i Srba, Crnogoraca i Turaka, dok su Romi zasebnih obeležja.

* Dr., univ. doc., Geografski institut, Prirodno matematički fakultet, 38000 Priština, glej izveštak na koncu zbornika.

Diferencirano stanje nivoa urbanizacije i njegovo kretanje po nacionalnosti podkrepljuje se podacima, ali su razlike najočiglednije iz karte, načinjene na osnovu tri indikatora: udela u stanovništvu opštine, udela u stanovništvu opštinskog centra i udela u zaposlenosti u društvenom sektoru 1971 (sve po nacionalnosti). Kod Albanaca je proces sasvim suprotan od onog kod Srba i Crnogoraca.

Među najurbaniziranije nacionalnosti Kosova u ukupnom pogledu spadaju Crnogorci. Godine 1961. 13.660 Crnogoraca ili 36,3% živelo je u gradovima, dok se 1971. godine taj broj povećao na 17.682 ili na 56%. U gradovima sa opštinskim centrima 1961. godine živelo je ukupno 14.828 ili 39,4%, a 1971. godine 18.719 ili 59,3% Crnogoraca. Od 22 opštinska središta Kosova, po kriterijima jugoslovenske statistike, samo 12 su gradovi (1971), ipak i u ostalim 10 centrima pojedine nacionalnosti, a naročito Crnogorci žive urbani način života kao u gradskim naseljima. Znatno je veći udeo Crnogoraca u opštinskim centrima u odnosu na njihov udeo u opštinama. Taj je udeo nad 60% u velikim gradovima Kosova i nad 50% u drugim opštinskim središtima, a disproporcija u navedenom odnosu je u stalnom porastu.

Iza Crnogoraca dolaze Srbi. Godine 1961. 46.277 Srba ili njih 20,3% živelo je u gradovima, dok se 1971. godine taj broj povećava na 69.958 ili na 30,6%. Međutim, u gradovima i opštinskim centrima 1961. živelo je 55.368 ili 24,3% Srba, dok 1971. 77.481 ili 33,9%. I Srbi više učestvuju u ukupnom stanovništvu centara nego u ukupnom stanovništvu opština. Taj je nesklad u korist udela u stanovništvu centara 1961. godine bio najveći u Kamenici (81%:40%), Vitini (83%:31%), Ljipljanu (49%:27%), Dragašu (14%:0,7%), Srbici (22%:9%), Klini (20%:12%), Glogovcu (11%:2%), Orahovcu (24%:10%), Podujevu (30%:15%), Suvoj Reci (20%:12%), dok je u drugim opštinama i njihovim centrima ta disproporcija nešto manja, osim u Mitrovici i Kačaniku, gde je veći udeo Srba van opštinskog centra. Od ukupnog broja Srba u opštini 1961. godine u opštinskim centrima najviše ih je živelo u Đakovici (64%), Dragašu (56%), Prizrenu (48%), Orahovcu (46%), Peći (40%), Prištini (40% — pored njihovog velikog broja u drugim gradovima cve opštine: Kosovom Polju, Obiliću, Zvečanu), Dečanima (35%), Mitrovici (29%), Gnjilanu (25%), Uroševcu (20%), Vitini i Glogovcu (sa po 18%) itd. Manji udeo Srba u opštinskom središtu, rezultat je velikog broja na teritoriji opštine van centra (Leposavić, Kamenica, pa čak i u nekim razvijenim opštinama, kao u Prištini, Mitrovici, Gnjilanu itd.) ili zbog toga što je centar po funkcijama selo (Klina).

Godine 1971. udeo Srba u svim gradovima i opštinskim središtima Pokrajine (osim u Zvečanu) je negde više a negde manje smanjivan. To je posledica njihovog iseljavanja, ali i snažnog porasta udela Albanaca i nekih drugih nacionalnosti. Opao je i njihov apsolutni broj u razdoblju 1961-1971. godine u nekoliko centara (Đakovica, Glogovac, Istok, Kačanik, Podujevo, Srbica i Vučitrn), dok je u drugima stagnirao (Dečani, Dragaš i Suva Reka). Pošto je na području opština van centara nastala znatna emigracija Srba njihov udeo postao je veći u centrima. Taj udeo u Đakovici iznosi 81%, Prizrenu 59%, Dragašu 58%, Orahovcu 48%, Vitini 46%, Dečanima 45%, Peći 42%, Glogovcu 41%, Prištini 38% (i 24% u ostala tri gradska naselja ove opštine), Mitrovici 35% (i 7% u Zvečanu), Gnjilanu, Uroševcu i Podujevu oko 27%, Ljipljanu 25%, Istoku i Suvoj Reci oko 14% i između 5 i 10% u Leposaviću, Kamenici i Klini.

Visok udeo Crnogoraca i Srba u gradskim i drugim urbaniziranim naseljima Kosova, pokazuje visok nivo urbanizacije i po njihovoj uključenosti u društvenoekonomske tokove i život. Stopa zaposlenosti u društvenoj privredi i društvenim delatnostima 1971. godine iznosila je 22,3%, dok kod Srba 15,7%. Pripadnici ovih nacionalnosti najviše su zaposleni u društvenim aktivnostima, u upravi, administraciji, zatim kao rukovodeće osoblje, u trgovini, uslugama, ugostiteljstvu i

u sekundarnim delatnostima. Njihov udeo u pomenutim aktivnostima pretežno tercijarnog i kvartarnog sektora je daleko iznad proseka za Pokrajinu, dok je ispod proseka u primarnom sektoru delatnosti i u zaposlenosti u inostranstvo.

Turci takođe u velikom udelu žive u urbanim naseljima Kosova, 1961. godine 55,1 %, a 1971. godine 65,2 %. Turci imaju nešto nepovoljniji sastav aktivnog stanovništva prema zanimanju od Crnogoraca i Srba, ali znatno povoljniji u odnosu na Albance i druge. Najviše su zaposleni u industriji, trgovini, uslugama i u drugim aktivnostima društvene nadgradnje, a znatno manje u poljoprivredi i na privremenom radu u inostranstvo. Stopa zaposlenosti Turaka 1971. godine iznosila je 11,6 %.

Sa Romima je situacija specifična. Iako njih 85 % živi u gradovima i opštinskim središtima, ipak oni se ne mogu tretirati urbanim stanovništvom, jer žive specifičnim načinom života.

Stanovništvo albanske nacionalnosti na Kosovu i uopšte u Jugoslaviji ima najnižu stopu urbanizacije. Oni uglavnom žive na selu, u velikom broju malih i raštrkanih sela, i žive od niskoproduktivnih primarnih aktivnosti, mahom od prirodne i autarhične poljoprivrede. Godine 1961. samo 108.263 ili 16,7 % Albanaca Kosova živelo je u gradovima, a 1971. godine na 214.859 ili 23,4 %, dok je u gradovima i opštinskim centrima Pokrajine njihov broj iznosio 120.894 ili 8,6 % u 1961. i 227.119 ili 24,6 % u 1971. godini.

Ranije udeo Albanaca u pomenutim naseljima bio je još nepovoljniji, a to je posledica njihovog sporijeg društveno-ekonomskog preobražaja nakon rata, nacionalne potlačenosti te ekonomske i kulturne zapostavljenosti pre rata. Porast broja Albanaca u periodu 1961-1971. godine neposredno je povezan sa političkim, privrednim i kulturnim promenama u Jugoslaviji. Početkom 60-tih godina Kosovo je išlo u inicijanu fazu industrijalizacije, dok od druge polovine tih godina stavljeno je težište na nacionalnu ravnopravnost i u oblasti zapošljavanja i u drugim sferama društvenog života.

Godine 1961. Albanci su bili sa 4—10 % zastupljeni u Zvečanu, K. Polju, Janjevu, Dragašu, Kamenici i Vitini, u Ljipljanu sa oko 24 %, između 40 i 50 % u Gnijlanu, Istoku, Klini, Prištini, i Srbici. Najviše su bili prisutni u centrima u čijim opštinama i čine glavninu stanovništvu (nacionalno homogene opštine), kao u Kačaniku sa 94 %, Đakovici sa 88 %, Glogovcu sa 85 %, te u Suvoj Reci, Orahovcu, Dečanima i Vučitrnu iznad 70 %. Godine 1971. udeo Albanaca u ukupnom stanovništvu gradskih naselja i opštinskih centara se nešto povećao i to najviše u Peći (70,2 %), Podujevu (74,2 %), Prizrenu (68,1 %), Kamenici (30,1 %), Vučitrnu (87,0 %), K. Polju (13,0 %), dok se ionako nisko učešće još više smanjivalo u Vitini, Zvečanu i Gračanici.

U mnogim gradskim naseljima i opštinskim centrima udeo Albanaca je veoma nepovoljan u odnosu na njihovo učešće u ukupnom stanovništvu opštine. Godine 1961. u nekim opštinama i njihovim centrima odnos učešća bio je ovakav: u Vitini 61 %:12 %, Kamenici 57 %:10 %, Ljipljanu 61 %:23 %, Dragašu 44 %:8 %, Srbici 88 %:47 %, Klini 71 %:40 %, dok se u mnogim drugim opštinama i njihovim središtima disproporcije kreću oko 10 %. Gotovo jednak udeo stanovništva u opštini i u centru bio je jedino u Vučitrnu, Đakovici i Mitrovici. I pored porasta broja Albanaca u gradovima i opštinskim centrima, 1971. godine neproporcionalnost u odnosu na njihovo učešće u stanovništvu opštine i u stanovništvu centra i dalje je izrazita. Njihovo doseljavanje u urbana i urbanizirana naselja svodilo se na određene strukture stanovništva. Osobito je poraslo njihovo učešće u stanovništvu opštinskog teritorija zbog veoma visokog i rastućeg prirodnog priraštaja. Nesklad je i dalje veoma naglašen u pomenutim opštinama i njihovim centrima: u Vitini 68 %:10 %, Kamenici 63 %:30 %, Ljipljanu 67 %:27 %, Dragašu 52 %:17 %,

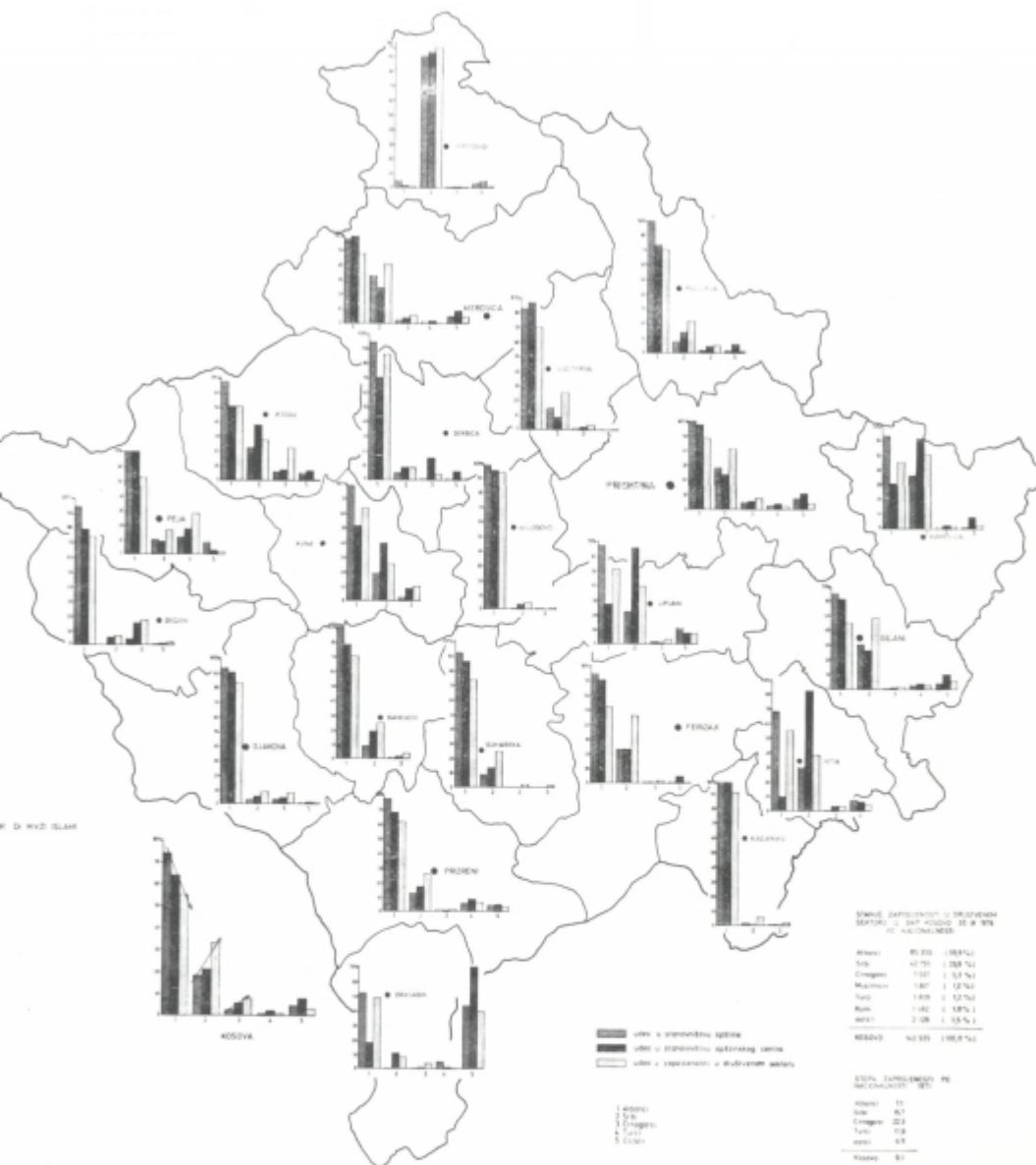
Istoku 67 %:50 %. Disproporcije se čak zapažaju i u najalbanskim opštinama: Glogovcu 99,5 %:95 %, Srbici 94 %:70 %, Dečanima 94 %:79 %, Đakovici 93 %:89 %, Orahovcu, 90 %:78 % itd. Jedino u Vučitrnu, Kačaniku i Mitrovici nesklad je u korist njihovog učešća u opštinskim centrima. U Mitrovici je to zbog toga što polovina opštinskog teritorija nije naseljena Albancima nego Srbima. Primećuje se 1971. godine u razvijenim opštinama i njihovim centrima smanjenje disproporcija: u Prištini odnos je 60 %:59 %, Peći 70 %:66 %, Gnjilanu 66 %:61 %, dok u Prizrenu nesklad je još uvek nešto veći, 77 %:68 % i u Uroševcu 75 %:70 %. U nekim mahom nerazvijenim opštinama, veći udeo zaposlenih Albanaca od udela u stanovništvu centra je u vezi sa njihovim zapošljavanjem van tih opština, odnosno van Pokrajine (Dragaš, Vitina, Kamenica, Lipljan, Klina i Srbica).

Niska zastupljenost Albanaca u gradskim i drugim urbaniziranim naseljima Pokrajine ukazuje na njihovu nedovoljnu zastupljenost u društvenoj privredi i društvenim delatnostima, jer je glavina urbanih funkcija koncentrisana u tim naseljima. U sekundarnim, tercijarnim i kvartarnim aktivnostima oni su zastupljeni ispod pokrajinskog proseka, dok su iznad toga u primatnim delatnostima i u zaposlenosti u tuđini. Stopa zaposlenosti Albanaca 1971. godine iznosila je 7,1 % (pokrajinska 9,1 %), dok je kod drugih nacionalnosti, kao što smo spomenuli, ta stopa nekoliko puta veća.

Dugotrajna ekonomska i društvena nerazvijenost Albanaca uslovlila je njihovu tradicionalno privrženost kući, porodičnom okviru života i rodnom selu. Međutim, ukupnim promenama nakon 60-tih i naročito nakon 70-tih godina i oni su se uključili u tokove prostorne i socijalne pokretljivosti. Čini se da je jedan od najvažnijih oblika prostorne mobilnosti Albanaca u poslednjim godinama migracija selo — grad, koja mahom znači i promenu njihovog zanimanja, odnosno socijalnu mobilnost. U gradovima Pokrajine doseljavao se u zadnjoj deceniji i znatan broj stanovništva albanske nacionalnosti iz drugih seoskih pograničnih područja (Makedonija, Srbija i Crna Gora). Na taj način dosta je pomešan i time poboljšan nacionalni sastav stanovništva urbanih i urbaniziranih naselja Kosova. Nastanijavanje Albanaca u gradskim naseljima praćeno je njihovim okupljanjem u periferiji tih naselja, za razliku od Srba i Crnogoraca koji su okupljeni u jezgrima gradova Pokrajine. Dok Srbi i Crnogorci žive pretežno u društvenim stanovima, dotle Albanci žive uglavnom u privatnim kućama.

Doseljavanje Albanaca i drugih iz sela u gradove uslovlilo je niz problema u društveno-urbanom životu. Prisutan je pre svega jak pritisak na zapošljavanje, na stanove, komunalne fondove, školski prostor, zdravstvene usluge itd. Naročito je uzela razmere značajnih dimenzija bespravna («divlja») gradnja sa nizom nepovoljnih posledica za razvoj gradova i gradskog života. Da bi se sprečila takva pojava, komunalni organi intervenisali su raznim merama, pre svega rušenjem kuća itd. Usled snažnih doseljavanja se sela mnogi gradski i opštinski centri Kosova zabeležili su čak porast apsolutnog broja agrarnog stanovništva, porast prosečne veličine domaćinstava, porast broja nepismenih itd.

S obzirom da su doseljavanja iz sela u gradove vršena bez neke pripreme (kroz dnevne migracije radne snage itd.), to su imigranti sa sela donosili u urbane i urbanizirane sredine čitav niz karakteristika tradicionalnog seoskog života. U nemogućnosti da prihvate nove vrednosti i urbani život zadržavanja tradicionalne i patrijarhalne obrasce i strukture. Oni su u jednom vakumu, u složenoj društvenoj dezorganizaciji. Ili su raskidali sa tradicionalnom sredinom i njenim autentičnim vrednostima i ponašanjima ili, pak postoji permanentna tendencija u tom pravcu, no nisu u mogućnosti da prisvajaju ove vrednosti i integrišu se u društvene tokove gradskog organizma. Socijalna i kulturna inferiornost imigranata sa sela odražava se u raznim oblicima devijantnog ponašanja: povećana agre-

RAZIKE U STEPENU URBANIZACIJE IZMEĐU NACIONALNOSTI KOSOVA

UDELO U STANOVNIŠTVU OPŠTINA U STANOVNIŠTVU
OPŠTINSKIH CENTARA I U ZAPOUNENOSTI 1998.

svinstvo, krađa i drugi delikti. Zbog toga jedan od ključnih problema ostaje urbanizacija perifernih delova gradova Pokrajine i uključivanje njihovog stanovništva u tokove društvenog, ekonomskog i kulturnog napretka. Ali problem integracije i asimilacije seoskih doseljenika u gradski način života i njegovu kulturu je dugotrajan i mučan.

Razlike u nivou urbanizacije i u drugim oblastima društvenog života između nacionalnosti su, posledica nejednakog materijalnog, socijalnog i obrazovnog položaja u prošlosti, ali i posleratnog razvitka. Današnja situacija nivoa urbanizacije nacionalnosti Kosova nešto je drukčija. Gradovi i opštinski centri privukli su još veći broj stanovništva albanske nacionalnosti, njihov udeo u njima je porastao i približio se delu u stanovništvu opština. Međutim, što se tiče zaposlenosti u društvenom sektoru, kao najvažnijeg indikatora urbanog i uopšte socijalno-ekonomskog razvitka nacionalnosti, razlike su još uvek veoma velike. Godine 1976. npr. od ukupnog broja zaposlenih u Pokrajini (142.935) odnos prema nacionalnosti je bio ovakav: 85.356 ili 59,5 % Albanaca, 42.775 ili 30,5 % Srba, 7.557 ili 5,3 % Crnogoraca, 1.809 ili 1,2 % Turaka, 1.847 ili 1,2 % Muslimana, 1.462 ili 1 % Roma i 2.129 ili 1,5 % ostali. Disproporcije su utoliko veće kada se zna da je porast broja Albanaca veoma brz, dok porast broja ostalih nacionalnosti, osim Muslimana, jako sporiji, stagnantniji ili čak opadajući. Udeo Albanaca u ukupnom stanovništvu Pokrajine danas se verovatno kreće oko 80 %, a to znači da je neusklađenost između učešća u stanovništvu i u zaposlenosti veća nego što je bila. Sve to skreće pažnju da treba još mnogo učiniti za ravnopravnost u ekonomskoj sferi života a time smanjiti i razlike u stepenu urbanizacije između nacionalnosti.

Hivzi Islami

LES DIFFÉRENCES DE NIVEAU D'URBANISATION SELON LA NATIONALITÉ DANS LA POPULATION DE KOSOVÉ

L'urbanisation est un processus complexe qui ne se résume pas à la part de la population urbaine dans la population totale, mais implique des changements de structure économique et de genre de vie. La Kosovë se distingue en Yougoslavie par son faible degré d'urbanisation et par les modalités de ce processus. Ce qui fonde la dimension urbaine des villes Kosovares, c'est la démographie plus que leurs caractères fonctionnels. La majorité de la population urbaine de Kosovë est venue des campagnes au cours de ces dernières années, où les transformations économiques et sociales étaient un peu plus intenses et où s'accroissait le nombre des villes et de leurs fonctions. Cependant, l'urbanisation fonctionnelle n'a pas répondu à la croissance démographique des villes et de nombreux problèmes se sont ainsi accumulés et aggravés (chômage, crise de logement, surcharge des infrastructures communales et des équipements collectifs, construction «sauvage», désintégration sociale, sentiment d'aliénation...). La périphérie des villes ne participe pas à la dynamique sociale urbaine, se que traduit leur physiologie.

Que l'on prenne l'urbanisation dans le sens du taux de population urbaine et de son accroissement ou dans le sens d'un processus complexe de développement, de grandes différences de degré d'urbanisation apparaissent selon la nationalité de la population. Les différences sont particulièrement importantes entre les Albanais, qui constituent environ les trois quarts de la population de la Province, et les Serbes, les Monténégrins et les Turcs. En 1961, 16, 7 % des Albanais seulement vivaient dans les villes, et 23,4 % en 1971. Dans de nombreux centres communaux, dont la plupart sont des villes, les Albanais sont beaucoup plus

faiblement représentés que dans la population totale de la commune. Bien que ces dernières années le nombre d'Albanais ait constamment augmenté dans les villes de Kosovë, ils restent désavantagés du point de vue numérique et pour la participation à la vie urbaine.

Les Serbes, Les Monténégrins et les Turcs sont les populations les plus urbanisées, tant pour leur part dans la population urbaine que pour leur participation aux activités économiques et sociales des villes et des centres communaux. En 1971, le tiers des Serbes, 56 % des Monténégrins et 65 % des Turcs vivaient dans les villes. Chez ces nationalités existe aussi un décalage dans leur représentation des communes et dans celle des centres, mais ce décalage est au profit du centre. Serbes, Monténégrins et Turcs sont concentrés au coeur des villes (principalement dans les logements en propriété sociale), à la différence des Albanais qui vivent surtout à la périphérie des villes, principalement dans des maisons privées qu'ils ont construites au cours de ces dernières années. Ces trois nationalités ont la situation matérielle et socioculturelle la plus favorable, et constituent la population la plus urbanisée de Kosovë. Les Tsiganes ont une situation spécifique car, si 85 % d'entre eux sont établis dans les villes et les localités à fonctions urbaines, mais on ne peut pas les considérer comme une population urbaine, car ils vivent dans la misère, au-dessous de toute norme de niveau de vie ou de niveau social.

La sous-représentation des Albanais dans les villes de Kosovë témoigne de l'insuffisance de leur emploi dans l'économie sociale et les services sociaux, toutes activités dont l'essentiel est concentré dans les villes; pour les activités secondaires, tertiaires et quaternaires ils sont en-dessous du pourcentage de la province, et sont au contraire sur-représentés dans les activités à basse productivité et dans l'emploi à l'étranger, alors que pour les autres nationalités sauf les Tsiganes, la situation est inverse. Le taux d'emploi en Kosovë était en 1971 de 9,1 % en moyenne, de 7,1 % chez les Albanais, mais de 15,7 chez les Serbes, 22,3 chez les Monténégrins, 11,6 chez les Turcs et 6,9 pour les autres nationalités. Ces rapports sont en gros les mêmes de nos jours. Les différences de niveau d'urbanisation en fonction de la nationalité sont représentées sur la carte.